

EGY HUMANISTA KARRIERJE

(Balbi Jeromos)

HERMANN ZSUZSANNA

A humanista sokoldalúságnak megfelelően, költő, jogász, diplomata, szónok és filozófus volt Balbi Jeromos. Kortársai magasztalták nagy tudását, szónoklatainak ékes stílusát, Hassenstein — amíg fennállt barátságuk — Celtisnél is többre becsülte,¹ Erasmus egyik barátja kiváló költőnek tartotta.²

Ami azonban mindebből az utókorra maradt, az — legalábbis európai viszonylatban — nem emeli a humanizmus legnagyobb alakjai közé. Művei nem úttörő jellegűek, sőt alig akad bennük egyéni, eredeti vonás. Mégsem érdektelen személy a történelem számára. Érdekessé teszi mindenekelőtt életpályája, egy önmagában is izgalmas karrier története, amely időben kb. 1460-tól kb. 1535-ig terjed, térben szinte egész Európát átfogja Itáliától Lengyelorszáig és Magyarországtól Angliáig, társadalmilag pedig a szegénységtől a gazdag gurki püspökön és a pápa házi prelátusán keresztül végül ismét a teljes szegénységbe torkollik.

De érdekes a magyarországi Jagelló-kori humanizmus szempontjából is, mert ennek — itáliai létére és a párizsi, bécsi és prágai egyetemek tanáráként töltött múltja után — egyik tipikus alakjává vált. Életének jelentős szakaszát, az 1501 és 1521 közti 20 évet, tehát csaknem az egész Jagelló-kort, Magyarországon töltötte. Itt kezdődött társadalmi felemelkedése, és itteni tevékenysége adott alapot későbbi emelkedéséhez is. Itt kell tehát keresni a kulcsot ahhoz a két kérdéshez, amely Balbi életpályája tanulmányozásánál kísér: Hogyan lesz egy vagyontalan humanista tanárból nagyon is vagyonos egyházfő? — és megfordítva: A humanista eszmékből mi van, illetve mi maradt meg ebben a gazdag egyházfőben? Ez utóbbi kérdés azonban a Jagelló-kori magyar humanizmussal kapcsolatban általános is felvethető. Balbi élete ily módon egy emberben személyesíti meg a Jagelló-kori magyar humanizmus társadalmi és ideológiai problémáját: Mivé válik az itáliai polgárság ideológiájaként kifejlődő humanizmus a magyar feudális talajban?

E kérdésfeltevésnek megfelelően a következőkben Balbi életpályájának Magyarországon kezdődő szakaszával fogunk behatóbban foglalkozni. Indokoltá teszi ezt az a tény is, hogy az újabb kutatások elsősorban életének ezt megelőző korszakát, a párizsi és bécsi egyetemeken játszott szerepét vizsgálták.

Balbi kapcsolata Magyarországgal párizsi tartózkodása, illetve Mátyás uralkodása idején kezdődött. 1485-től 1492-ig volt Balbi a párizsi egyetem tanára, és ez idő alatt nevét különösen professzortársaival, előbb Tardiviuszal, majd Faustus Andrelinusszal szóban és írásban folytatott hadakozásai tették hírhedtté. Párizsban írt és kiadott művei között szerepel egy — év, hely és nyomda megjelölését nélkülöző — *Somnium Scipionis* kiadás, amely-

¹ Bohuslaus Hassensteinus baro a Lobkowicz: Epistolae. Ed. A. Potužek. Bp., 1946. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Saecula XV—XVI.) 55. l.

² Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami. Denuo recognitum et auctum per P. S. Allen. 1. tom. Oxford, 1906. 116—117. l. Erasmus kétkedve válaszolt barátja C. Genard lelkendezésére.

hez egy verset csatolt *De laudibus bellicis Regis Pannonie* címmel. Hegedüs István valószínű- nek látszó véleménye szerint ez a vers 1489-ben keletkezhetett, Balbi Mátyásnak szánta mintegy útleveleként Mátyás udvarába a számára már kellemetlenné váló párizsi hadakozá- sokból.³

Mátyás halála megváltoztatta Balbi terveit és lehetőségeit. A verset — kevés változ- tatással — Mátyás helyett a Habsburg uralkodó, Miksa, kapta,⁴ Balbi pedig, talán némi ki- térővel, Miksa meghívására a bécsi egyetemre került 1493-ban. Kapcsolata ettől kezdve állandó a magyar és cseh humanistákkal, többek között, 1497-től a Sodalitas Danubiana révén.

Bécsben — ezúttal főképp anyagi jellegű követelései miatt — megint csak szembe- került professzortársaival. Miután katedrájáról lemondott és a maga helyére Celtist hívatta meg, állítólag Magyarországon keresztül hazájába akart visszatérni, ebben azonban egy rablótámadás, amely őt a Vértesben érte, megakadályozta. Kénytelen volt Bécsbe vissza- menni, ahonnan Jan Šlechta jóvoltából 1499-ben a prágai egyetemre került.⁵

A valószínűleg két évig tartó prágai tanítással lezárult Balbi egyetemi tanári pálya- futása. Pedig ez, az állandó hadakozásoktól eltekintve nem volt sikertelen. Egy modern szerző szerint Balbi a maga korában „*késéskívül a legbefolyásosabb itáliai tanító volt a biro- dalmi területeken*”.⁶ Prágai működésével kapcsolatban Šlechta egy később, 1511-ben, írt levelében kiemelte, hogy előadásait sokan hallgatták, és nem csekély pénzt gyűjtött magá- nak; erkölcsi magatartása miatt azonban addigi pártfogói, köztük Hassenstein is, hamarosan szembefordultak vele. Csehországból való távozására vonatkozóan egyetlen támpontunk Hassensteinnek egy 1501 augusztusában Balbihoz intézett levele, amelyben ennek Magyar- országra utazására céloz. A levél barátságos hangneme valószínűtlenné teszi, hogy Prágát mintegy menekülésszerűen, kényszerből hagyta volna el. Hassenstein vele szemben ellen- séges érzülete később alakulhatott ki, Balbi pedig inkább az anyagi és társadalmi emelkedés reményében jöhetett Magyarországra.⁷

Hogyan és kinek a révén került Magyarországra, nem tudjuk, mint ahogy nem ismer- jük itteni életét 1510-ig, amikor Szatmári tiukáraként tűnt fel azokban a tárgyalásokban, amelyeket a magyar udvar Pasqualigo velencei követtel a cambray-i liga ügyében foly- tatott.⁸ Azt sem tudjuk, mikor volt a király gyermekeinek, Lajosnak és Annának tanítója.

³ Hegedüs István: Hieronymus Balbus dicsőköltménye Mátyás királyról. Irod.tört. Közlemények. 1921. 150—155. l. — Balbi életrajzírói közül Retzer, Knauz és Ábel ezt a verset nem ismerték. Allen a mű meg- jelenését 1487 — a törökök Horvátországból való kiűzése — és 1488 — a törökök Corvin János felett ara- tott győzelme — közti időre helyezi, mondván, hogy ez utóbbi nem tette volna már aktuálissá a költemény megjelenését. (Allen. 424. l.) Ez a vélemény azonban nyilvánvalóan nem helytálló, mert a vers nemcsak a törökök feletti győzelemről szól, hanem pl. a „szerencsétlen Germania nyílt sebét”-ről is. — Apponyi, aki a magyar kutatók számára a művet megszerezte, és a verset teljes egészében közli, a Guy Marchand nyomda 1489—90-es termékének tartja. (Apponyi: Hungarica. 1568.) — Megjegyezzük, hogy a Gesamtkatalog der Wiegendrucke 2 kiadást ismertet: Guy Marchand-én kívül egy Ulrich Gering féléét is.

⁴ A vers Balbi 1494-ben Bécsben megjelent epigrammagyűjteményébe került Miksának ajánlva. A „*szeren- csétlen Germania*” helyét, ugyanabban az összefüggésben, a „*szerencsétlen Burgundia*” foglalta el, és ebben már a „*Pannonia ferox*” is meg kell hogy ismerje Miksa rettenetes erejét. Ld. Opera. 1. 193—195. l.

⁵ Mindezt Balbi maga mondja így el *Elegia hodoeporicon. Bohemiae et procerum eius laudes* c. versében. Ld. Opera. 1. 101—127. l.

⁶ New Cambridge modern history. 1. vol. Cambridge, 1957. 116. l.

⁷ J. Šlechta levele S. Geleniushoz 1511. okt. 31-én. Opera. 1. 62. l.; Hassenstein levelét ld: Hassenstein: Epistolae. 66. l.

⁸ Fraknói V.: Magyarország és a cambray-i liga, 1509—1511. Bp., 1883. 47. l.

II. Lajos 1516-ban írt leveleiből annyit tudunk meg erről, hogy Balbi két évig, Lajos „zsenge gyermekkorában” tanította őket a nyelv alapelemeire.⁹

1510 után azonban Balbi fokozatos társadalmi emelkedésének vagyunk tanúi, amelyet részben az egyházi ranglétrán való előrehaladása, részben az udvarban betöltött szerepének növekedése jelez.

Az egyházi rendeket — Hassensteinnek ehhez fűzött gúnyos epigrammái tanúsága szerint — még 1510 előtt vehette fel. (Hassenstein ui. 1510-ben halt meg.)¹⁰ 1513-ban már váci prépostként és királyi titkárként látta vendégül Budán Tannstettert és Vadianust.¹¹ 1515 januárjában pozsonyi prépost lett, és ezzel a címmel illették ettől kezdve egész magyarországi tartózkodása alatt. Azonban korántsem ez volt az egyetlen egyházi javadalom, amit Balbi élvezett. Amint a Knauz által feldolgozott, a pozsonyi káptalanra vonatkozó oklevelekből kiderül, Balbi magában a pozsonyi káptalanban több kanonokságot és egyéb javadalmat is lefoglalt magának.¹² Két másik adat pedig arra mutat, hogy a pozsonyi egyházmegyétől független egyházi funkciókat is viselt.

Az egyik Várdai Ferenc erdélyi püspök 1517. október 24-én kiadott oklevele, amelyben az erdélyi püspökséghez tartozó szolnok-dobokai archidiaconatus egyházi személyeit figyelmezteti „*Hieronimus Balbus doctor archidiaconus de dicta Zolnok in Ecclesia nostra*” panasza alapján, hogy a tized negyedét, szokás szerint, a kiátkozás terhe mellett, adják át a panaszosnak.¹³ Nem lehetetlen, hogy Balbinak ez a rangja rejlik Dernschwam egyik megjegyzésében, amely szerint Balbi, akit ő 1514-től 1517-ig szolgált, a pozsonyi mellett erdélyi prépost is volt. Balbi életrajzírói ennek a megjegyzésnek, más adat hiányában, nem adtak hitelt.¹⁴

Egy másik, Balbi egyházi funkciójára vonatkozó adat nem volt ismeretlen a vele foglalkozók előtt, de következetesen félreértették. Balbi 1515-ben — két későbbi visszaemlékezés szerint — úgy jutott a pozsonyi prépostsághoz, hogy egri örkanonokságát és váci prépostságát elcserélte Zele Miklós pozsonyi préposttal.¹⁵ Ábel, Retzer alapján, ennek alátámasztását látja abban, hogy Calcagnini, ferrarai humanista, a Budán élő Ziegler Jakabbal közölte Balbinak az egri örkanonokságról való lemondását.¹⁶

⁹ Knauz szerint Balbit II. Ulászló 1508-ban gyermekei tanítójának hívta Magyarországra. (Knauz. 88. l.) Ábel nemcsak azt állapította meg — Hassenstein 1501-i levele alapján, — hogy ez a megállapítás téves, hanem kétségbe vonta, hogy a tanítói működés már 1508-ban, tehát Lajos 2 éves korában kezdődött volna. (Ábel. 57—58., 60—61. l.) — Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy amikor 1509-ben Lajost Prágába vitték, itt megállapították róla, hogy csak magyarul beszél, Anna viszont akkor kezdett el latinul tanulni. Ld F. Palacky: Geschichte von Böhmen. 5. Bd. 2. Abt. Prag, 1867. 163—164. l. — Aschbach minden alátámasztást nélkülöző megállapítása szerint Balbi 1512 és 1515 között volt Lajos tanítója. Ld J. Aschbach: Geschichte der Wiener Universität. 2. Bd. Wien, 1877. 154. l.

¹⁰ Ábel. 58—59. l., Opera. 1. 243. l.

¹¹ Tannstetter (Collimitius) 1513. nov.-ben kelt ajánlása és Vadianus epigrammája Balbi váci prépost és királyi titkárhoz Albertus Magnus „De natura locorum” 1514-i kiadásában.

¹² Knauz. 328—330., 402—403. l.

¹³ OL DI 82485

¹⁴ J. Dernschwam (vagy Turnschwamb), a későbbi Fugger-faktor, ezt a megjegyzést Balbi 1494-i bécsi epigrammagyűjteményének a bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött példányába írta be. Ld: Retzer. 45 l., Knauz. 416. l.

¹⁵ Knauz. 89—90., 404—405. l. A két visszaemlékezés: Oláh Miklósnak egy 1555-ben Ferdinándnak tett jelentése és egy töredék Ujlaki Ferenc, későbbi pozsonyi prépost, Balbi ellen folytatott peréből.

¹⁶ Ábel. 59. l. (58. jegyzet.); Zieglerről ld: K. Schottenloher: Jakob Ziegler aus Landau an der Isar. Münster i. W., 1910. (Reformationsgesch. Studien und Texte. 8—10. H.)

Itt azonban félreértésről van szó, amely egy kronológiai és egy nyelvtani tévedésből származik. Calcagnini Estei Hippolit kardinális kíséretében 1517 őszétől 1519 nyaráig tartózkodott Magyarországon. Zieglerhez írt levele nincs ugyan keltezve, de tartalmából világosan kitűnik, hogy azt Magyarországon, mégpedig itteni tartózkodása vége felé, tehát 1519-ben, Egerből írta.¹⁷ Kronológiailag tehát semmiképpen sem hozható összefüggésbe az 1515-ben megszerzett pozsonyi prépostsággal. A nyelvtani tévedés viszont Retzer hibás leírásából adódott, amelyet Ábel is átvett tőle. Calcagnini ui. ezt írta barátjának, Zieglernek: „*Gondolom ismeretes előtted, hogy Balbi a custodiáról az egri gubernátor javára lemondott. Méltó méltónak adta. Így viszont a te erre vonatkozó reményeid meghiúsultak.*”¹⁸ Retzer és Ábel leírásában viszont Balbi egri gubernátornak a custodiáról való lemondásáról van szó.¹⁹ A szöveg így egyrészt érthetatlenné válik, mert nem tudunk arról, hogy Balbi egri gubernátor lett volna: ezt a tisztséget minden valószínűség szerint ebben az időben is G. B. Bonzagni töltötte be.²⁰ Másrészt viszont elsikkad az a tény, hogy az örkanonokságot nem Zele Miklósnak, hanem az egri gubernátornak adta át.

A pozsonyi prépostság megszerzésére vonatkozó két adat tehát nem egyezik a Calcagnini levelében említettel. Az ellentmondás feloldása vagy a két visszaemlékezés tévedése, vagy az, hogy Calcagnininál nem az *egri* örkanonokságról van szó. Mindenképpen azt bizonyítja azonban, hogy Balbi a pozsonyi prépostság mellett más egyházi javadalmat is élvezett.

Külföldinek ezt Magyarországon elérni nem volt könnyű feladat. A Jagelló-kori törvények nemcsak általában több egyházi tisztség egyidőben való viselését tiltották, hanem külföldiek esetében egyetlen egyházi javadalom megszerzését is, és ez utóbbi tilalomnak igyekeztek érvényt is szerezni.²¹ Ugyanezt írta említett levelében Calcagnini is Zieglernek, aki a jelek szerint szeretett volna egyházi javadalomhoz jutni: A magyar főurak a külföldieket megvetik, és kivétel nélkül az egyházi tisztségekből való kizorításukra törek-szenek. Ezért azt tanácsolja neki, mindenekelőtt azon legyen, hogy a nemesség befogadja maga közé, és hogy az ügyhöz a legszélesebb körű kiváltságokat megszerezze.

Ez az, ami Balbinak, szemben Zieglerrel, kétségtől sikerült: megnyerte magának a legfelsőbb körök támogatását. Vonatkozik ez, a király mellett, mindenekelőtt Szatmári kancellárra, aki ebben az időben a magyar udvar legbefolyásosabb embere volt. Szatmári, a királlyal együtt, nemcsak a magyar uraknál, mint például Szentgyörgyi és Bazini Péternél, volt hajlandó fellépni érdekében,²² hanem Miksánál is támogatta, bár eredménytelenül, Balbinak bécsi préposttá való kinevezését.²³

¹⁷ A levél végén írja: „Ego te propediem videbo, nam omnis animus jam in Italiam atque adeo Romam anhelat.” Opera. 1. 93. l., Schottenloher. i. m. 46—47. l.

¹⁸ „Puto tibi satis compertum esse, custodiam a Balbo gubernatori Agriensi resignatam esse. Dignus digno dedicit . . . .” Coelii Calcagnini opera aliquot. Basileae, 1544, Frobenius. 78. l.

¹⁹ „ . . . Custodiam a Balbo gubernatore Agriensi resignatam esse.” Opera. 93. l. Ábel. 59. l. (58. jegyzet.) — Calcagnini levelében értelemszerűen a hangsúly éppen azon van, hogy az egri gubernátornak adták a custodiát, hiszen azzal kapcsolatban írja ezt, hogy Ziegler is erre pályázott.

²⁰ 1512—1515 között Bonzagni mint az egri püspökség gubernátora ad ki okleveleket. Ld: OL. DL 22281, 47047, 22634 és Egyet. Kvtár Coll. Kaprinay. 4r. 11. tom. LIX. — Estei Hippolittal egészen 1520-ig folytatott levelezésében nem használja ezt a címet, de mint a kardinális egri megbízottja szerepel. Ld: Oklevélmásolatok. Modena. 4. dob.

²¹ Így pl. annak érdekében, hogy Várdai Ferenc megkaphassa a gyulafehérvári örkanonokságot, II. Ulászló 1500-ban utasítást adott arra, hogy Vitus Roznart, mint külföldit, a fennálló törvények értelmében fosszák meg ettől a tisztségtől. Ld: OL. 82165—7, 82200.

²² Opera. 1. 7—9. l.; Knauz, 100—101. l.

²³ Opera. 1. 3—4., 5—7. l.

Balbi mindvégig „*dominus meus*”-nak nevezte a kancellárt, Calcagnini pedig Szatmári familiárisának Balbit.²⁴ Kapcsolatuk azonban egyre inkább túlnőtt a familiáris és pártfogó viszonyán, és az egyenrangúság felé közeledett. Erre mutat már talán Balbinak 1517-ben Fugger Jakabhoz intézett levele is, amelyben Szatmári szempontjából is tiltakozott Thurzó Eleknek a Fugger-társaságból való kiválása ellen.²⁵ 1518-ban Zsigmond lengyel király esküvőjére Balbi mintegy Szatmári helyett utazott el, és bár hivatalosan a kancellárt Thurzó Elek képviselte, bizalmas közléseit Balbira bízta.²⁶

1519. évi lengyel követségével kapcsolatosan jegyezte meg Orio velencei követ, hogy Balbi nagy kegyben áll az országban.²⁷ Valóban ebben az időben Balbi már az udvar befolyásos személye lett. Ezt tanúsítja a már említett Bonzagni 1520. június 17-én Budáról írt levele is. Ebben a levélben urának, Estei Hippolitnak, beszámol arról, hogyan próbálták a nemesek (li Signori et assessori) Brandenburi Györgyöt és Bornemisza Jánost az udvarból eltávolítani. Mindezt — írja — „*Balbo szájából tudom, aki közvetlő a kiegyezést Bornemiszával és feleségével, és ily módon magának Bornemiszának a szájából*”.²⁸

Balbi tehát, az egykori egyetemi tanár, a magyar udvar kegyeltjévé, lényegében a magyar uralkodó osztály tagjává vált. Mit adott ezért cserébe? Tudásából azt, amire a magyar udvarnak szüksége volt: jogi, szónoki, diplomáciai képességeit és mindenekelőtt a magyar uralkodó osztály érdekeivel való azonosulását.

Arról a tevékenységéről, amelyet mint királyi titkár és mint jogász végzett, nagyon keveset tudunk, de ez a kevés is jellegzetes. Királyi titkárként írhatta azt a levelet, amelynek fogalmazványa Oláh Miklós leveleskönyvében maradt fenn. Az 1514. július 3-án Budán kelt levél — Balbi fogalmazásában — II. Ulászlónak a pápától való pénzsegélykérését tartalmazza, elmondva a parasztháború „*roppant vadság*”-át, a parasztok „*mészárlását*” aminél „*rútabbat, erőszakosabbat és undokabbat a török sem követhetett volna el*”, és mindezt azért, hogy „*a szolgaságból a szabadságba jussanak*”.²⁹ Továbbá tudunk arról, hogy bekapcsolódott annak a hosszadalmas pernek vizsgálatába, amelyet a bányavárosok a Dóczyakkal folytattak. Ez a per a városoknak a szomszédos nagybirtokosokkal folytatott küzdelmét példázza, ahol az igazságszolgáltatás többnyire a nagybirtokos mellett állt. A vizsgálattal 1513-ban II. Ulászló Werbőczit bízta meg, majd II. Lajos 1516 szeptemberében Werbő-

²⁴ Opera. 1. 30., 34., 87. l.; Calcagnini opera. 408. l.

²⁵ Hermann Zs.: Az 1515. évi Habsburg—Jagelló szerződés. Bp., 1961. (Értekezések a tört. tud. köréből. Újsorozat. 21.) 62. l.; Opera. 1. 33—35. l.

²⁶ Opera. 1. 31—32., 37—38. l.; Acta Tomiciana. 4. tom. 274., 327. l.; Tóth-Szabó P.: Szatmári György primás 1457—1524. Bp., 1906. (Magyar tört. életrajzok. 22. évf. 1—3. füz.) 217—218. l.

²⁷ „... domino... Azalin veneto de la Zuecha, ch'è in gran gratia in quel regno.” Sanuto. 28. tomo. 59. h. — A velencei követjelentésekben gyakran szerepel a neve Azalinnak vagy Balbo Azalinnak. Balbi ugyanis valószínűleg szegény Azzalini (Accellini) családból származott, a Balbi nevet csak később vette fel. Knauznak azt az állítását, hogy ez csak párizsi ellenfeleinek koholmánya volt (Knauz. 14. l.) már Ábel is cáfolta (Ábel. 39. l. 2. jegyzet), a velencei követjelentések pedig teljes bizonyossággal mutatják tarthatatlanságát.

²⁸ „et tutte queste cose ho de bocha del balbo, il quale è mediatore de lo accordio et cum el bornemicza et cum la moglie sua, et cusi de bocha del predicto Magnifico bornemicha...”. — Ennek a levélnek elején egy előzőre utal, amelyben a Thurzótól és Balbitól hallottakról számolt be. Ld: Oklevélmásolatok. Modena. 4. dob.

²⁹ Székely Gy.: A Dózsa parasztháború ideológiájához. Századok. 1961. 4—5. sz. 503. l.; Magyar fordítása és egy részletének fakszimilije: Nagy képes világtörténet. Szerk. Marczali H. 6. köt. Bp., 1904. 642. és 643. l. között.

czy mellé Szalkait és Szobi Mihályt küldte ki. Ehhez a bizottsághoz csatlakozott 1516 novemberében Balbi is.³⁰

Arra, hogy Balbi a *Hármaskönyv* megalkotásában vagy felülbírálatában részt vett volna — amire az irodalomban történtek célzások — semmi bizonyítékunk nincs. Ábel teljes joggal utasítja vissza bizonyítékként azt a tényt, hogy a *Tripartitum* első 1517-es, és néhány későbbi kiadása Balbi egy epigrammájával jelent meg.³¹

Sokkal többet tudunk Balbinak a diplomácia terén kifejtett tevékenységéről. Ennek oka csak részben az, hogy ez irányú forrásaink bőségebbek, kétségtelenül Balbi működésének súlypontja is egyre inkább erre a térre tolódott. 1518-tól 1521 végéig már szinte állandóan külföldön tartózkodott, és alig volt olyan kérdés és esemény, amelyben követként fel ne használták volna.

Diplomáciai tevékenységét itt nem részletezzük. Természetesen e téren az uralkodó körök külpolitikájának végrehajtását segítette elő. Ez pedig egyrészt — és főképp — a Habsburg-barátság megszilárdítását, konkrétan a Habsburgok és Jagellók közti kettős házasság létrehozását jelentette, másrészt a törökök elleni segítségkérést. Területileg követi megbízatásai elsősorban Lengyelországba, Ausztriába, Németországba szóltak, de eljutott Brüsszelbe és Angliába is.

Diplomáciai megbízatásai önmagukban is tükrözik Magyarországon elért tekintélyét. Ugyanakkor módot adtak neki arra, hogy a külföldi uralkodók, nevezetesen Zsigmond és Ferdinánd kegyeibe is beférkőzzék.

A lengyel király, Zsigmond, több ízben figyelmeztette követét, hogy tevékenységét Balbiéval hangolja össze, mert ennek „*iránta való hűségében és rendkívüli okosságában*” nem kételkedik.³² Ezt a véleményt Balbi — Szatmári és II. Lajos ajánlásai mellett — valószínűleg olyan egyéni akcióival érdemelte ki, mint amilyen 1519-ben a lengyel kancellárhoz, Szydłowieckihez intézett, a magyarországi viszonyokról és különösen a nádorválasztás kérdéseiről beszámoló levele volt.³³ A kapcsolat haszna Balbi számára talán a stobnicai prépostság megszerzése lehetett.³⁴

Hasonlóképpen érdemelhette ki magának követségei alkalmával a Habsburg uralkodó, Ferdinánd, kegyét, és ezzel azt, hogy karrierje még feljebb íveljen. 1522-ben már Ferdinánd szolgálatában találjuk, jellemző módon először azon a bécsújhelyi tárgyaláson, ahol a

³⁰ Wenzel G.: Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a nagylucsei Doczyakkal 1494—1548. Bp., 1876. (Értekezések a tört. tud. köréből. 6. köt. 6. sz.) Itt közli II. Lajos 1516. november 24-i oklevelét is, amely a vizsgálat elhalasztásáról rendelkezik, és ahol a bizottság tagjaként Balbi is szerepel. Eredetije: OL D1 22840.

³¹ Ábel. 73. l. (106. jegyzet); Kovachich határozott nemmel válaszol erre a kérdésre, Balbinak 1519 februárjában Szydłowieckihez írt leveléből arra következtetve, hogy Balbi nem értett a magyar jogi kérdésekhez. Ld.: Kovachich M.: Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros. 2. tom. Budaë, 1800. 436. l.

³² 1520-ban Németországba küldött követét (Acta Tomiciana. 5. tom. 302. l.) és 1523-ban Rómába küldött követét (Acta Tomiciana. 6. tom. 218. l.) Ez utóbbinál Zsigmond tévesen azt hitte, hogy Balbi még a magyar király szolgálatában áll. A lengyel követ mindkét esetben Hieronymus Łaski volt.

³³ Kovachich i. m. 431—436. l.; Opera. 1. 26—31. l.; Tóth-Szabó P. i. m. 228—240. l.

³⁴ Knauz. 97. l. — Egyetlen adat erre vonatkozóan a gurki püspökség 1524. január 4-i statútuma, ahol Balbi magát „episcopus Gurcensis et Ecclesiarum Posoniensis ac Stobnosiensis praepositus”-nak nevezi. — Zsigmond 1523-ban Balbihoz intézett levelében nemcsak ennek iránta való hűségét említi, hanem az ő Balbi iránti, már tapasztalt kegyét is. (Acta Tomiciana. 6. tom. 218. l.)

bécsi polgárok 1520-i Ferdinánd-ellenes összeesküvésének résztvevőit ítelték el.³⁵ Hamarosan azonban ismét diplomáciai megbízásokat kapott: 1522 októberében Ferdinánd követeként találkozott újra II. Lajossal Prágában,³⁶ 1523 februárjában a pápánál,³⁷ 1524-ben Velencében³⁸ képviselte Ferdinándot. A jutalom most a gurki püspökség volt, amely 1519-ben üresedett meg azáltal, hogy az addigi gurki püspök, Lang, megkapta a salzburgi érsekséget.³⁹

Balbi előkelő egyházfő, Ferdinánd befolyásos embere lett. Az 1524 február-áprilisi nürnbergi birodalmi gyűlésen már a birodalmi fejedelmek közé való felvételét kérte.⁴⁰ Kirchmair szerint Ferdinánd, aki „*nagyon bízott benne*”, az ő sugallatára hozta 1524-ben azt a rendelkezést, hogy az ausztriai egyháziak évi jövedelmük $\frac{1}{3}$ -át a török elleni védekezés céljaira adják át, amellyel ezek részéről általános tiltakozást váltott ki.⁴¹

A magyar urakkal szemben az egykori pártfogolt most már maga vált pártfogóvá: 1524 májusában Várdai Ferenc erdélyi püspöknek megígérte, hogy — kérése szerint — támogatja testvérét, Imrét Ferdinándnál.⁴² Ugyanez év őszén pedig már a pápának ajánlotta figyelmébe Szalkait.⁴³

Vagyoni helyzetére — hacsak általánosságban is — egy velencei jelentés utal. Eszerint, amikor 1524-ben Ferdinánd követeként Velencébe jött, „*pénzének egy részét magával hozta, másik részét váltóokban hagyta, továbbá, többek között, nagy mennyiségű minden jajdájú Németországban nyomtatott könyvet hozott magával*”.⁴⁴

Ez utóbbi megjegyzés már Balbi egyéniségének más oldalára utal, és átvezet ahhoz a kérdéshez, miből állt az ő humanistaként végzett tevékenysége Magyarországon. Vajon kizárólag jogi és főképp diplomáciai, szónoki területen, tehát a humanista képzettség formális, felületi jegyeivel mutatkozott-e itt be? Hogy tevékenységének ez állt előterében,

³⁵ S. von Herberstein: Selbstbiographie 1486—1553. (Fontes rerum Austriacarum. I. Abt. I. Bd.) Wien, 1855. 257. l.; Opera. 2. 575—603. l.

³⁶ A. Burgo levele 1522. okt. 12.-én Prágából. Ld: K. Stögmair: Über die Briefe des Andrea da Burgo, Gesandten König Ferdinand's an den Cardinal und Bischof von Trient, Bernhard Cles. (Sitzungsberichte des K. Ak. d. Wiss. Phil.-hist. Cl. 24. Bd. 2. H.) 1857. 225. l.

³⁷ Sanuto. 33. tomo. 615., 620. h. Balbinak a pápa előtt mondott beszéde nyomtatásban is megjelent: Oratio habita ab . . . Hieronymo Balbo . . . Ferdinandi . . . oratore . . . coram Adriano VI. S. l. et a. és Romae. 1523.

³⁸ Sanuto. 36. tomo. 461., 556—558., 561., 570., 585., 589. h.

³⁹ 1522-ben már gurki püspöknek nevezik. Ld: Acta Tomiciana. 6. tom. 173. l.; Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. 3. Bd. Gotha, 1901. 861—862. l. Ez utóbbiban gurki és veszprémi püspöknek nevezik, ami nyilvánvalóan téves: a veszprémi püspök ekkor Várdai Pál volt. A pápától a beiktatást az 1523-i római követsége alatt szerezte meg. 1526-ban lemondott a püspökségről a cím megtartása mellett. Ld: Opera. 2. 573—575. l.

⁴⁰ Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. 4. Bd. 146—147., 150—151., 229., 234. l.

⁴¹ „Dise pract des drittentails hat ainer zugericht, genant Doctor balbus, ain Rechter Venediger, dem der furst wol getraut. Aber meins bedungkhns hat er den furstn, die priesterschafft und ain Lanntschaft mit solich Practickn ubl in ainander verhetzt.” Ld: Georg Kirchmair's Denkwürdigkeiten seiner Zeit 1519—1553. (Fontes rerum Austr. 1. Abt. 1. Bd.) 465—466. l. — A salzburgi egyházkerület az 1524-i nürnbergi birodalmi gyűlés elé vitte tiltakozását a „drittentail” ellen. Ld: Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. 4. Bd. 145., 564—565. l.

⁴² OL. Dl 82646. Ezt a levelet 1524. május 2-án Budán írta, ami mutatja, hogy Balbi — legalábbis látogatásba — még visszatért Magyarországra.

⁴³ Bunyitay V., Rapaics R., Karácsoni J.: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1. köt. 1902. 174. l.

⁴⁴ Sanuto. 36. tomo. 589. h.

azt az eddig elmondottak is mutatják, de bizonyítja az is, hogy Balbi egész magyarországi tartózkodása alatt, néhány epigrammán kívül, egy művet sem írt. Amiről ezidőben tudunk, az egy 1508-ban az Odera menti Frankfurtban kiadott epigrammagyűjtemény,⁴⁵ az 1517-i Tripartitum-kiadáshoz írt epigramma és — Decius szerint — egy Zsigmond esküvőjére írt költemény.⁴⁶

Bizonyos szempontból maga Balbi is alátámasztja ezt az 1526-ban kiadott De rebus Turcicis c. művének előszavában, ahol megjegyzi, hogy „*filozófiai kérdésekkel egykor a híres párizsi akadémián sokáig és sokat foglalkoztam, azután hosszú ideig haszontalan törekvések miatt abbahagytam, hogy most öreg éveimben folytassam*”.⁴⁷

Amennyiben Balbi a párizsi tevékenységére való utalással kiadott művekre céloz, úgy csak azokra a tanulmányokra gondolhatott, amelyeknek kapcsán a ciceroi De republica-ból excerptált *Somnium Scipionis*⁴⁸ és Seneca tragédiáit⁴⁹ kiadta. Ezek a klasszikus szövegkiadások viszont, amelyekhez még egy Diomedes, Phocas és Donatus műveit tartalmazó nyelvtani összeállítás is járult,⁵⁰ Balbi humanizmusának mélyebb rétegeihez vezetnek.

Ókori szövegek kiadására, miután Párizst elhagyta, többé nem került sor. Ez irányú érdeklődésére azonban magyarországi tartózkodása idejéről is vannak bizonyos adataink azoktól, akik egy-egy kézirat megszerzésénél az ő személyébe ütköztek. Négy olyan kéziratról, köztük három corvináról tudunk, ahol Balbi vagy tulajdonosként vagy közvetítőként szerepelt. Balbi humanista tevékenységét ezek az adatok ugyan csak felületesen érintik, de lényegesek könyvtörténeti szempontból.

Időrendben elsőként Balbival kapcsolatban egy Homeros-kódexről történt említés. Homeros *Batrachomyomachia*-ja 1513-i kiadásának előszavában a fordító, Thiloninus Philymnus, megjegyzi, hogy a kiadott szöveget töredékesnek találja, sok minden hiányzik belőle abból, amit egykor egy nem nagyon javított Homeros-kódexben Prágában Hieronymus Balbus költő és oratornál olvasott.⁵¹ Nincs adatunk arra vonatkozóan, mikor járt Thiloninus Prágában, de minthogy 1485 körül született és 1502-ben iratkozott az erfurti egyetemre, valószínűbbnek látszik, hogy ez nem Balbi 1499—1501-es prágai tanársága alatt, hanem egy későbbi időpontban történt. (Talán 1509-ben, amikor Balbi esetleg a király kíséretében Prágában lehetett, és amikor Thiloninus Erfurtból Wittenbergbe költözött.)

⁴⁵ Ld: Deutscher Gesamtkatalog. Hrsg. von der Preussischen Staatsbibliothek. — Ezt a kiadást életrajzírói nem említik, sajnos én sem láttam, így nem tudom, van-e benne új, vagy csak régebbi epigrammagyűjteményei egyikének új kiadása. Lapszámából ítélve bővebb az előbbieknél.

⁴⁶ Acta Tomiciana. 4. tom. 298. l.

⁴⁷ Opera. 2. 82. l.

⁴⁸ Balbi ezt egyetemi előadásainál használta fel. Ábel, aki a párizsi kiadást nem ismerte, a bécsi Nemzeti Könyvtárban talált egy Commentarium in Somnium Scipionis kéziratot, ezen „lectum et declaratum per Hieronymum Balbum doctorem j.” felírás látható. Ld: Hegedűs I. i.m. 150—151. l.

⁴⁹ Senecae Decem tragoediae, cum correctione et argumentis in versibus hexametricis Hieronymi Balbi atque epistola dedicatoria Caroli Fernandi. Parisiis, [1485—1490 között], impr. per J. W. Prepositi et W. Hoppl socios. Ld a Bibliothèque Nationale katalógusát. Kéziratban a leideni Egyetemi Könyvtárban Cod. Voss. Lat. F. 99. jelzeten. Ld: Catalogus, Bibl. Acad. Lugduno-Bataviae. 14. deel. 1. afd. Leiden, 1932. 5. l. Fernandus ajánlását és Balbi argumentumait közli Retzer: Opera. 1. 72—79., 247—252. l.

⁵⁰ Gesamtkatalog der Wiegendrucke. 8400. sz. Balbi ezt is egyetemi előadásaira szánta. Ld: Allen. 421. l.

⁵¹ Ld: J. A. Ernesti előszava a Batrachomyomachia-hoz. Homeri opera omnia. Ex rec. et cum notis S. Clarkii. Ed. 2. 5. vol. Lipsiae, 1824. 3—4. l. Ernesti a Thiloninus-féle kiadást itt 1515-re és Erfurtba teszi, de később maga is kijavítja: 1513-ban Wittenbergben jelent meg. Ld Panzer: Annales typographici. 9. vol. 69. l. — Thiloninus Philymnusról (eredeti nevén Thilemann Conradi) ld: Allgemeine Deutsche Biographie. 38. Bd.

Két másik kéziratról, egy Zonaras és egy Diodorus-kódexről pontosabb értesüléseink vannak. Ezeket Cuspinianus közvetítésével Miksa kérte el a Corvin könyvtárból 1513—1515-ben. Balbi ebben az esetben a közvetítő és jótálló szerepét játszotta Cuspinianus és a könyvtár között. Miután a kódexeket kikölcsönözte, 1515-ben az ő házában Pozsonyban fordított le Angelus Cospus a Diodorusból 2 könyvet és egy részt a Zonarasból. Utóbbit később Balbi átadta Cuspinianusnak, és nem kapta tőle vissza. Jelenleg mindkét Corvin-kódex a bécsi Nemzeti Könyvtár tulajdona.⁵²

Végül az eltűnt corvinák közt tartanak számon, Massaro ismeretes 1520-i levele alapján, egy Plinius-kódexet, amelyet Massaro Balbinál látott. Massaro, a velencei követ titkára, miután levelében beszámol a Corvin-könyvtár kifosztott állapotáról, megjegyzi, hogy Balbi birtokában van „*uno Plinio molto correcto*”, majd panaszkodik, hogy betegsége miatt csak futólag nézhette át, és nem tudja Balbitól megkapni, mert ez hol Lengyelországban, hol Innsbruckban tartózkodik. Nem tudjuk, mi lett a kódex további sorsa, mindenesetre Massaro 1537-i Plinius-kiadásának Szapolyaihoz szóló ajánlásában arról ír, hogy a kiadást a Corvin-könyvtár kéziratának köszönheti.⁵³

Pliniusszal kapcsolatban azonban Balbi tevékenyebb résztvételéről is értesülünk egy röviddel a Massaroé előtt írt levélből. Ez Calcagnininek, már más vonatkozásban említett, Zieglerhez intézett levele, amelyben sóvárgással ír Zieglernek Balbival együtt folytatott Plinius-tanulmányairól.⁵⁴ Valószínűleg, Balbi időközben elért tekintélyén kívül, ez a közös tanulmányozás is sugallta Zieglernek 1525-ben azt az ötletet, hogy a Plinius 9. könyvéhez készülő kommentárját Orio és Calcagnini mellett Balbinak ajánlja.⁵⁵ Ez a terv egyébként nem vált valóra, 1531-re, amikor a mű megjelent, Balbinak is, Zieglernek is messze elkanyarodott a pályája attól, semhogy ilyesmiről szó lehetett volna.

Ez a Plinius-tanulmányozásra vonatkozó adat figyelemreméltóan egészíti ki Balbi érdeklődési körét nemcsak általában a klasszikusok, hanem ezen belül a természettudományok iránt. Nem változtat azonban a kép egészén, amelyben Balbinak ez az érdeklődése erősen háttérbe szorult és nem jutott el az alkotásig.

Egy anonim munkával kapcsolatban azonban, amelyet 1513-ban — II. Gyula pápa halála után — írtak, és valószínűleg 1517-ben adtak ki először, felmerült Balbi neve is. Ez a mű az ún. Julius-dialógus, őskiadásának tekintett címe szerint *F. A. F. Poete Regii libellus de obitu Julii Pontificis Maximi Anno domini MDXIII*, a maga korában rendkívül elterjedt, és egészen a XIX. század végéig számos kiadásban és fordításban megjelent munka. Szerzője azt mondja el, a Szent Péter, II. Gyula pápa és ennek géniusza közt folytatott vita keretében, hogyan kért a pápa meghalván bebocsátást a mennyországba, és hogyan utasította ezt Péter végülis vissza. A dialógus azonban nemcsak a háborúskodásai miatt

⁵² A két kódexre vonatkozó levélváltást, részben Dernschwam kivonatai alapján, újabban Ankwicz adta ki: Cuspinians Briefwechsel. Hrsg. v. H. Ankwicz v. Kleehoven. München, 1933. (Veröffentlichungen d. Komm. zur Erforschung d. Gesch. d. Reformation und Gegenreformation. Humanistenbriefe. 2. Bd.) 39—45., 59—60., 67—68., 70—73. l. — Az Angelus Cospus féle Diodorus-fordítás megjelent 1516-ban Bécsben Vietornál. — Balbinak e kódexek közvetítésében játszott szerepét Dernschwamnak az 1518-i velencei Diodorus-kiadás bécsi Nemzeti Könyvtárában őrzött példányába írt bejegyzéseiből tudjuk. Ld: H. Ankwicz—Kleehoven: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian. Graz—Köln, 1959. 119—120., 123—124. l.

⁵³ Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára. Írták Fraknoi V., Fögel J., ... Bp., 1927. 25. l és 84. jegyzet. Massaro levele: Sanuto. 28. tomo. 539. h.

⁵⁴ Calcagnini opera. 78. l.; Schottenloher i. m. 45—46. l.

⁵⁵ Calcagnini opera. 117. l. Schottenloher i. m. 79. l.

sokak által kárhoztatott II. Gyula pápáról mond éles bírálatot, hanem ennek keretében a korabeli egyházi állapotokról is. Noha valójában politikai mű: francia politikai és egyházpolitikai érdekeket képvisel, közelebbről a francia védnökség alatt álló, sőt kifejezetten gallikánná való pisai zsinat nézeteit; e nézetek számos ponton találkoznak a radikális egyházreformatori törekvésekkel. A dialógusban Péter az eredeti krisztusi tanításokat, az őskeresztény egyház tisztaságát és egyszerűségét, a pápa viszont az elfajult, elvilágiasodott egyházat, a gazdagságát és világi hatalmát minden módszerrel növelő pápaságot is képviseli. Nyilván ez tette aktuálissá megjelenését 1517-ben és az ezt követő években, ezért írt róla Luther maga nagy elismeréssel és tette indexre a tridenti zsinat.

A mű szerzőjét illetően már a kortársak is találgatásokba bocsátkoztak. Egyesek Erasmusra gyanakodtak, Erasmus és barátai — Morus, Beatus Rhenanus — tiltakoztak ez ellen, és főleg Faustus Andrelinusra, Balbi párizsi ellenfelére, terelték a gyanút. (Faustus Andrelinus Foroliviensis neve rejtőzik a valószínű őskiadás szerzőjének *F. A. F. poeta regius* megjelölése alatt, ez azonban inkább ugyancsak a reáirányuló gyanút, mint a szerzőségét bizonyítja.) Erasmus 1519. május 1-én Campeggio bíborshoz írt levelében, tiltakozva a szerzőség vádjá ellen, arra utalt, hogy a gyanúsítás korántsem egyértelmű: egyesek egy ismeretlen spanyolt, mások Faustus Andrelinust és ismét mások Hieronymus Balbust tartják a mű szerzőjének.

Az utókor folytatta a Julius szerzősége feletti vitát, és ez a mai napig sem tekinthető lezártnak, mert a negatív, kizárásos alapon elhangzott érvek meggyőzőbbnek látszanak, mint a pozitívok. Az említett nevek mellé a vitában még Hurtené került, de ennek valószínűtlenségét hamarosan kimutatták. A mérleg — főképp Allen és Geiger munkássága nyomán — erősen Erasmus irányába billent, ezt azonban a kérdés legutóbbi feldolgozója, C. Stange, alapos elemzéssel, a különböző kiadások összevetésével cáfolta meg. Az ő nézete szerint Erasmus ismerte az eredeti kéziratot, azt magának leírta, úgy, hogy közben javított stílusán, és ez az Erasmus által javított kézirat vált a későbbi kiadások alapjává. Így viszont az eredeti szerző kiléte megint homályban maradt. Stange maga Faustus Andrelinust tekinti annak, ezt azonban sokkal kevésbé meggyőzően bizonyítja, mint Erasmus szerepét.⁵⁶

Mínthogy Erasmus a gyanúsított szerzők közt Balbi nevét is megemlítette, a vita őt is érintette. A Julius 1877-es német fordítása egyenesen „aus dem Lateinischen des Girolami Balbi” megjelöléssel jelent meg. A nagy könyvtárak, a British Museum, a Bibliothèque Nationale és a Preussische Staatsbibliothek katalógusai az egyik feltételezett szerzőként kezelik.

A Julius-kérdés feldolgozóinak inkább elutasítóak Balbi szerzőségét illetően, a Balbival foglalkozók közül pedig csak Retzer hajlott határozottan arra, hogy Balbit a Julius szerzőjének tekintse. Knauz és méginkább Ábel erősen megkérdőjelezte, Allen pedig, Erasmus szerzőségének bizonyításával, kifejezetten tagadta. A magyar irodalomtörténetben azonban nem vetették el teljesen ennek lehetőségét,⁵⁷ sőt akadt harcos védelmezője is György

⁵⁶ C. Stange: Erasmus und Julius II. Eine Legende. Berlin, 1937. Ebben megtalálhatók az említett korabeli nézetek és kijelentések. Faksimile kiadásban közli az őskiadás szövegét is. — A vita korábbi rövid historiographiai összefoglalását ld L. Pastor: Gesch. d. Päpste. 5—7. Aufl. 3. Bd. 2. Abt. Freiburg i. Br., 1924. 874. l.

⁵⁷ Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. Bp., 1944. (A magyar Szemle könyvei. 12.) 232. l.

Lajos személyében. György Lajos, Kovács Ferenc kéziratban maradt Julius-fordításával foglalkozva, Balbit tartja a legvalószínűbb szerzőnek.⁵⁸

Úgy hiszem, érdemes a Balbi szerzősége mellett felhozott érveket közelebbről megvizsgálni, nemcsak azért, hogy a negatív bizonyítékok sorához csatlakozva kitörülhessük őt a Julius feltételezett szerzői közül, hanem azért is, hogy néhány vele kapcsolatos tévhitet eloszlassunk. Ennek során módunk lesz egyúttal élete további alakulására is kitérni.

Az első és főérv az, hogy Balbinak, mint velenceinek, elég oka lehetett arra, hogy a szülővárosa érdekeit is sértő II. Gyula pápát gyűlölje.⁵⁹ Ez az érv nyilvánvalóan nem állja meg a helyét, akár Balbi oldaláról, akár a dialógus szempontjából közelítünk is felé.

Balbi ugyan valóban Velencében született, de a legcsekélyebb jele sincs annak, hogy ez érzelmileg számára valamit is jelentett volna. Szülővárosát elég korán, valószínűleg az 1470-es években elhagyhatta és csak 1524 szeptemberében Ferdinánd követeként látogatta újra meg. Egyetlen Velencével kapcsolatos személyes megnyilvánulásában, egy 1529 elején Ferdinándhoz intézett levelében a legélesebben kikelt a velenceiek ellen, azzal vádolva őket, hogy aljas fondorlattal ki akarták őt rabolni, sőt csak gyors meneküléssel tudta megmérgezését elkerülni.⁶⁰ Ennek a vádnak az igazságához — mint még látni fogjuk — sok kétség fér, és Balbi Velence-ellenes kirohanása sem érzelmeket, hanem diplomáciát takar, mégis mutatja, hogy nehéz lenne „*hazafias*” érzelmeiről beszélni. Hogy II. Gyula pápa ellen valami kifogása lett volna, arra pedig éppenséggel semmi adat nincsen.

De ugyanilyen tarthatatlan ez az érv a dialógus szemszögéből nézve is. A kortárs Beatus Rhenanustól kezdve⁶¹ mindenki, aki a Juliusszal komolyabban foglalkozott — maga György L. is — joggal hangsúlyozza, hogy politikai szempontból a mű francia érdekeket képviselt. Ezen túlmenően az is kitérni belőle, hogy éppen olasz, vagy legalábbis magát olasznak valló ember nem írhatta. Élesen felveti ui. azt a korabeli nem itáliai humanisták részéről erősen sérelmezett tényt, hogy az itáliaiak mindenkit, aki nem olasz, „*barbár*”-nak tekintenek.⁶² Ezért érthetetlen, miért állítja Retzer oly határozottan, hogy a Julius szerzője csak itáliai lehetett.⁶³

A másik Balbi szerzősége mellett felhozott érv az, hogy ő a későbbi éveiben kifejezést adott egyházreformatori meggyőződésének,⁶⁴ és a pápaság ellen foglalt állást.⁶⁵ Ezeket az erősen leegyszerűsített megállapításokat az a körülmény segítette elő, hogy Balbi életének 1521 és különösen 1524 utáni szakasza teljesen feldolgozatlan. Amit az irodalomban erről mondtak, annyi, hogy Balbi, miután 1524-től 4 évig a pápa házi prelátusaként Rómában

⁵⁸ György L.: Két dialógus régi magyar irodalmunkban. Kolozsvár, 1928. (Erdélyi tudományos füzetek. 12. sz.)

⁵⁹ Retzer. 66—67. l.; György L. i. m. 8. l.

⁶⁰ Opera. 1. 21—22. l.

⁶¹ Beatus Rhenanus: Briefwechsel. Hrsg. v. A. Horawitz u. K. Hartfelder. Leipzig, 1886. 570. l.

⁶² „Julius : . . . Nec ullus Italus ex animo bene vult Barbaris, non Hercule magis, quam lupus agnis . . . .” Ezt követi egy párbeszéd a pápa és Péter között, hogy kik is azok a „barbárok”, vajon emberek-e és ha emberek keresztények-e. Ld: Opera. 1. 520—522. l. és Stange i. m. [XIX—XX.] l. — Az itáliai — „barbár” ellentétéről ld: P. S. Allen: The age of Erasmus. Oxford, 1914. 264—265. l.

⁶³ Retzer. 66—67. l.

⁶⁴ György L. i. m. 8. l.

⁶⁵ Kardos T.: A magyarországi humanizmus kora. Bp., 1955. 216. l. Kardos T. ebben a művében Erasmust tartja a Julius-dialógus szerzőjének, de Balbi későbbi pápa-ellenességében látja annak okát, hogy a dialógust egyesek neki tulajdonították.

élt, 1530-ban részt vett V. Károly bolognai koronázásán, a koronázás ideológiai alátámasztásaként megírta a *De coronatione* c. művét, és minthogy ezt Rómában indexre tették, oda többé visszatérni nem mert.

A történelmi események, a különböző követjelentések és nem utolsósorban Balbi műveinek kronológiai elemzése alapján azonban ennél nemcsak többet tudhatunk meg, hanem azt is, hogy miért következett be és miben állt „*pápa-ellenessége*” és „*egyházreformátori meggyőződése*”.

Balbinak 1527-ig írt műveiben nemhogy semmiféle pápaellenes vagy egyházreformátori mozzanatot nem találunk, hanem a pápának olyan mértékű felmagasztalását olvashatjuk bennük, ami a szokásos humanista ajánlások stílusát is felülmúlja.⁶⁶ Amit Balbi egyházpolitikai nézeteiről ez időben tudunk, az egyrészt Luther-ellenessége,⁶⁷ másrészt az, hogy a cseh utraquisták ellen folytatott harcban mintegy szakembernek számított.⁶⁸

1527 után írt műveiben azonban a dicsőítések már nem a pápának szólnak, a pápával szemben egész más hangnemet üt meg.⁶⁹

E két korszak között az az esemény játszódott le, amely Balbin kívül még igen sok ember életében és bizonyos fokig a pápaság történetében is törést okozott: Rómának a császári seregek által történt feldúlása 1527 májusában. A *Sacco di Roma véget vetett Balbi addig felfelé ívelő karrierjének*.

Hogy Balbit személyesen is érintette Róma feldúlása, azt unokaöccsének, Giovanni Barozzinak egy leveléből tudjuk meg. Barozzival Balbi már az 1524-i velencei követséget alatt felvette a kapcsolatot,⁷⁰ majd magával vitte, vagy magához hívta Rómába, ahol együtt laktak Balbi házában.⁷¹

⁶⁶ Ad Clementem VII. De virtutibus liber I. és III. Kéziratból közli Retzer. Opera. 2. 234—324. l. Az egész mű lényegében a pápa dicsőítése, jóformán minden konkrétum nélkül, ezért nehéz időhöz kötni. Minthogy azonban hosszasan dicsőíti a Medicieket és azok firenzei hatalmának visszaállítását, mindenképpen 1527, a Medicieknek Firenzéből való újabb kiűzése előtt írhatta. Az egész hangnemből ítélve valószínűnek látszik, hogy e munkáját ajánlólevélnek szánta a pápai udvarba való bekerüléséhez.

Ad Clementem VII. Pont. Max. De civili et bellica fortitu inie liber, ex mysteriis poetae Vergilii nunc primum depromptus, cui additus est alter, continens Turcarum originem, mores, . . . Romae, 1526, apud F. Minutium Calvum. Ugyanez megjelent h. és é. nélkül, és a két rész különállóan is, a második „Ad Clementem VII. pont. max. De rebus Turcicis liber” címmel, Rómában, 1526-ban.

⁶⁷ Ismeretes rendkívül elítélő véleménye Lutherről, miután az 1521-es wormsí birodalmi gyűlés alkalmával Werbőczivel együtt beszélt vele. — 1523-ban Ferdinánd követeként a pápa előtt tartott beszédében nemcsak a törökök, hanem a lutheránusok elleni harcra is buzdított. Jovius szerint egy ezután tartott gyűlésen éles szavakkal szólította fel cselekvésre VI. Hadrián pápát. (P. Jovius: Vitae virorum illustrium. 2. tom. Basileae, 1567. 267. l.) — Az 1524-i nürnbergi birodalmi gyűlésen ugyancsak felszólalt Luther ellen. (Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. 4. Bd. 770. l.)

⁶⁸ Campeggio írta J. Sadoletonak 1524. október 21-én Bécsből: a cseh kérdésben meg kell hallgatni Balbit, aki „persona erudita et molto experimentata di quest cose di quà”. Ld: Monumenta Vaticana Hung. 2. ser. 1. tom. 55. l.

⁶⁹ Ad Pomp. Columnam De pace inter Christianos principes ineunda. Kéziratból közli Retzer: Opera. 2. 177—234. l.

De futuris Caroli Augusti successibus vaticinium. Bononiae, 1529, in aedibus J. B. Phaelli.

Ad Carolum V. Impe. De coronatione. Bononiae, 1530, J. B. Phaellus és Lugduni, 1530, S. Gryphius.

Ad Clementem VII. pont. max. De fortuna et providentia libri II. Kéziratból közli Retzer. Opera. 2. 324—481. l.

⁷⁰ Sanuto. 36. tomo. 556—557., 589. h.

⁷¹ 1526. dec.-ben írt jelentés szerint: „. . . sic Zuan Barozzi è a Roma in casa di suo barba . . .”. Sanuto. 43. tomo. 421. h.

1527. május 12-én Barozzi kétségbeesett levélben könyörög testvérének Antonionak, hogy segítsen megszerezni számára a spanyolok által kivetett váltságdíját. A spanyolok fogságban, kenyéren és vízen, állandó kínzások közt tartják mindaddig, amíg a pénzt meg nem kapják. A levélhez, amely egyik megrázó dokumentuma a Sacco di Roma-nak (ilyenként említi Pastor is),⁷² utóiratot csatol, felsorolva néhány személyt, akiktől pénzt lehetne szerezni. Végül hozzáfűzi: ha azt kérdeznék tőled, miért nem segít nagybátyánk, mond meg nekik, hogy őt a kölniek fosztották ki, és teljesen szegényen Firenzébe ment.⁷³

Ettől kezdve Balbi valóban a pápa legyőzöi között próbált patronust találni egy újabb felemelkedéshez, és a pápával olyan mértékben fordult szembe, amennyire ezek politikája megkívánta. Elsősorban valószínűleg politikai megtontolások vezették erre. A pápára mért csapást talán túl is becsülte, ami az adott körülmények között nem volt csodáltnivaló: a pápa 1527 decemberéig az Angyalvárban fogságban, ezután 1528 októberéig Orvietóban, majd Viterbóban mintegy száműzetésben élt. Emellett egy személyes ügyben is ellentétbe kerülhetett VII. Kelemennel, bár az ok és okozat kapcsolata itt nem világos. E személyes ellentét ugyancsak Barozzival kapcsolatos. 1526 decemberében Balbi kérte a pápát, hogy Belluno püspökségét, az akkori püspök, Calese, halála ese én, a da unokaöccsének.⁷⁴ VII. Kelemen ezt még Calese életében meg is ígérte, és 1527 márciusában ilyen értelemű bullát is adott Barozzinak, a velencei jelentések szerint kifejezetten nagybátyja kedvéért.⁷⁵ Az angyalvári fogságban azonban, ígéretével nem törődve, a püspökséget J. Casalis angol követnek adta.⁷⁶

Első lépésként Balbi, úgy látszik, Pompeo Colonna kardnálison keresztül akart a császár kegyeibe beférkőzni. A Colonnának, a kardinális vezetésével, március V. Károly hívei és a pápa elkeseredett ellenségei, a Sacco di Roma elődéző közé tartoztak. Róma feldúlása után azonban rövidesen, már 1527 júniusában, Pompeo kibékült a pápával. A kardinálisnak ajánlott, kéziratban maradt *De pace inter Christianos principes ineunda* c. művé Balbi nem sokkal a Sacco di Roma után írhatta. Colonnát a keresztények közti béke elősegítésére biztatta benne. A mű legnagyobb részét itt is a dicsőítő évek alkotta, ez esetben Colonna, V. Károly és a császár környezetének magasztalása. Jellemző ezek ürességére, hogy helyenként egész mondatokat, egy-egy szó kicserélésével a pápát dicsőíti a művéből vett át.⁷⁷ Ebben fejtette ki azonban „egyházreformatori” nézeteit is: a keresztény fejedelmeknek ki kell egyezniük, és össze kell jönniük, hogy a keresztény vallás sebeinek begyógyítása és az egyházon belüli visszasságok kiküszöbölése után a törökök ellen fordítsák erejüket. Ennek

⁷² Pastor i. m. 4. Bd. 1907. 277. l.

⁷³ „... lui fo spogliato da Colonesi et è povero et andato a Fiorenza a lezer per povertà.” Sanuto. 45. tomo. 237—238. h. — Ami Barozzi sorsát illeti, arról egy 1527. dec. 16-i levelében számol be, elmondva, hogyan szökött meg a fogságból, már úton Spanyolország felé. Sanuto. 47. tomo. 130—133. h.

⁷⁴ Sanuto. 43. tomo. 421. h. — Valószínűleg ezzel kapcsolatos, hogy Balbi a „De virtutibus liber I.”-ben Barozzit, nővére fiát, a pápa figyelmébe ajánlotta. Ld: Opera. 2. 287. l.

⁷⁵ Sanuto. 45. tomo. 584. h., 58. tomo. 320. h.

⁷⁶ Sanuto. 47. tomo. 67., 126., 129—130. h., 51. tomo. 48. h. — J. Casalis-ról ld J. S. Brewer: Letters and papers, foreign and domestic of the reign of Henry VIII. 4. vol. — Barozzi azonban, úgy látszik, ennek ellenére elfoglalta a püspökséget, és a két fél közti vita még 1533-ban is tartott. Sanuto. 58. tomo. 320., 350., 386., 391. h.

⁷⁷ Pl. a Medici háznak minden viszontagságon keresztül való felemelkedéséről ír a VII. Kelemennek ajánlott „De virtutibus liber I.”-ben (Opera. 2. 263. l.) és pontosan ugyanezeket a mondatokat alkalmazza — a Medici házat a római birodalommal helyettesítve — a Colonnának ajánlott „De pace inter Christianos principes ineunda”-ban (Opera. 2. 231. l.).

megvalósítására egyedül Károlyt találja alkalmasnak. Itt kifejtett nézetei lényegében megegyeztek azokkal, amelyeket ez időben V. Károly hangoztatott, többek között, 1527. augusztus 3-án a pápához intézett leveleiben.⁷⁸

1529-ben létrejött a pápa és császár közti megegyezés. Nagymértékben elősegítette ezt a két hatalom közös érdeke a firenzei köztársaság leverésében és a Mediciek firenzei hatalmának visszaállításában. A békekötés alkalmával tartott ünnepségen Balbi is beszédet mondott a keresztény fejedelmek közti béke szükségességéről. A beszéd nyomtatásban Gattinarának, V. Károly kancellárjának ajánlva jelent meg.⁷⁹

Ábel, Retzerrel vitázva, e beszéddel kapcsolatban, Balbinak egy 1529 elején Ferdinándhoz intézett levele alapján azt állítja, hogy az ekkor nem Károly, hanem Ferdinánd szolgálatában állt.⁸⁰ A valóságban azonban Balbi hivatalosan egyiket sem szolgálta, éppen azon mesterkedett, hogy egyikük — de lehetőleg Károly — a szolgálatába fogadja. Ábel elhitte azt, amit Balbi szeretett volna Ferdinánddal elhitetni: az elmúlt négy év alatt is őt szolgálta, levélváltásuk azért szünetelt, mert ő a bizonytalan küldési viszonyok miatt csak ritkán írt, és — a válasz hiányából következően — azok sem jutottak el Ferdinándhoz, amelyeket elküldött. Ebben a levelébe szötte bele, hogyan próbálták őt a velenceiek kirabolni és megmérgezni, és hogyan kerülte ezt el gyors meneküléssel.⁸¹ Balbinak erre nyilván nemcsak azért volt szüksége, hogy a Velencével szembenálló Ferdinándnál jó pontot szerezzen, hanem azért is, hogy Rómába kerülését, és ezzel Ferdinánd szolgálatából való kilépését megmagyarázza. A velencei jelentésekből ui. az derül ki, hogy Ferdinánd 1524-ben Velencén keresztül Rómába küldte Balbit, de közben megváltoztatta utasítását, és Velencéből visszahívta. Balbi azonban nem tért vissza, hanem „magánemberként” Rómába ment.⁸²

1529–1530-ban Balbi minden diplomáciai, politikai és irodalmi tudását latbavetette annak érdekében, hogy Károly, vagy esetleg Ferdinánd, a szolgálatába fogadja. Valószínűleg ezért lépett fel Szapolyai ellen is. Egy későbbi vélemény szerint ui. Szapolyainak az 1529. december 21-én kimondott kiátkozására azért került sor, mert Balbi megesküdtött arra, hogy Szapolyai törökké vált, körülmélték és török módon turbánt hord.⁸³ Irodalmi téren a *De futuris Carolis Augusti successibus vaticinium* című, a Habsburgokat magasztaló költeményével támasztotta alá törekvését.

V. Károlynak 1530-i bolognai koronázása különösen alkalmasnak látszott e cél elérésére. Balbi nemcsak részt vett a koronázáson az „*episcopi asistentes*” között,⁸⁴ hanem ennek ideológiai alátámasztására megírta a *De coronatione* című művét is. Hogy ez a mű valóban ezt a célt szolgálta, azt Balbi maga mondja el Loaysanak, a császár gyóntatópapjának szóló ajánlásában. Eszerint a vele való beszélgetésben felmerült az a két megválaszolandó kér-

⁷⁸ Ld: Pastor i. m. 4. Bd. 313., 320. l.

⁷⁹ Oratio habita coram Clemente VII. de confoederatione nuper inita. H. és é. n. — A beszédről ld még Sanuto. 51. tomo. 292–293. és 294–295. h.: „il vescovo Gurgense fece l'oratione che fu tenuta bella, . . .”.

⁸⁰ Ábel. 68. l. (92. jegyzet.)

⁸¹ Opera. 1. 11–24. l. — A levél nincs ugyan keltezve, de tartalmából a dátum pontosan megállapítható. Arról ír ui., hogy három nappal előbb érkezett vissza a császártól „Generalis ille et nunc Cardinalis S. Crucis”. A szóban forgó generális Francesco Quiñones franciskánus generális, akit 1528. szept. 25-én neveztek ki kardinálissá, és 1528. dec. 30-án érkezett a császártól Rómába.

⁸² Sanuto. 36. tomo. 461., 556–557., 561., 589. h.

⁸³ Aleander kardinális naplójából. Ld Bunyitay stb. i. m. 3. köt. 336. l.

⁸⁴ Sanuto. 52. tomo. 563. h.

dés: vajon a római koronázás hozzájárul-e a császári jogok megszilárdításához, és vajon a koronázás helye csak Róma lehet-e. Ezeket a kérdéseket fejtegeti Balbi, mindkettőre nemleges választ adva.

Ez a mű bizonyos népszerűsége tette szert,⁸⁵ Balbi munkái közt az egyetlen, amely később is több kiadást megért.

Közvetlen, egyéni célját azonban Balbi nem érte el: nem sikerült Károly kegyeibe beférkőznie. Ennek részleteiről Dantiscusnak, a Bolognában tartózkodó lengyel követnek 1530. március 17-i beszámolójából értesülünk. Eszerint Balbi többeket megmozgatott annak érdekében, hogy őt Károlyhoz beajánlják, elsősorban Luther ügyében való jártasságára hivatkozva. A császár azonban a közbenjárókat azzal a megokolással utasította vissza, hogy Balbi bizonyára a pápa számára akar náluk kémkedni. Dantiscus maga teljes egészében osztja ezt a véleményt, óva inti a lengyel királyt és kancellárt attól, hogy Balbiban megbízzanak, aki — hallomása szerint — most már egy lengyelországi követi megbízatás megszerzésén mesterkedik.⁸⁶

Noha Balbi jellemének és meggyőződésének szilárdságához erős kételyek férnek, nem tartom valószínűnek a császár és Dantiscus gyanakvásának megalapozottságát. A császár véleménye itt inkább a pápával szembeni gyanakvására jellemző. Balbi valóban Károly szolgálatába akart kerülni. Ha már kémkedéséről beszélhetünk, az inkább fordított irányban történt: Balbi volt ui. az, aki 1529 március elején, akkor, amikor a pápa még közvetlen környezete előtt is titkolta, sietve közölte Ferdinánd követével a pápának Firenzével kapcsolatos nézetét.⁸⁷

Az viszont kétségtelen tény, hogy Balbi, kétségbeesett kísérletei ellenére sem érte el célját, és kénytelen volt Rómába visszatérni. Téves az irodalomnak egyöntetű állítása, hogy Bolognából, könyve megírása után, nem mert többé Rómába menni. Mindenekelőtt a koronázásról írt művét csaknem egy évszázaddal később, 1611-ben tették indexre.⁸⁸ Az első támadás nem is az egyház, hanem a francia „nemzeti öntudat” részéről érte.⁸⁹ Az adott helyzetben a művet nem is tekinthették eretneknek, hiszen a pápa maga is kiadott egy bulát, amelyben a bolognai koronázás érvényességét elismerte.

Igy Balbit 1530 nyarán ismét Rómában találjuk, részben azon fáradozva, hogy Ferdinánd támogatásával valamiféle egyházi javadalmat kapjon a pápától,⁹⁰ részben pedig azon, hogy szolgálatait a lutheránusok és a cseh utraquisták elleni harcban felhasználják. Úgy látszik, egyik sem sikerült, az utóbbira válaszolva Puccio kardinális figyelmeztette, hogy ne keverje magát a közügyekbe, inkább saját személye és könyvei felé fordítsa figyelmét.⁹¹ Az utolsó említés róla 1530 szeptemberében Rómából történt,⁹² ezután eltűnik szemünk elől.

⁸⁵ Valószínűleg ezt a művét küldte el 1530. aug. 20-án Georg Binder Vadianus-nak azzal a megjegyzéssel, hogy „első látszatra nem éppen haszontalan”. Ld: Die Vadianische Briefsammlung der Stadtbibliothek St. Gallen. Hrsg. v. E. Arbenz. (Mitteilungen zur vaterländischen Gesch.) 4. Bd. 1902. 220. l.

⁸⁶ Acta Tomiciana. 12. tom. 77—79. l.

⁸⁷ Pastor i. m. 4. Bd. 359. l.

⁸⁸ Index librorum prohibitorum. Roma, 1940.

⁸⁹ S. Champier apológiája a „De monarchia Gallorum” Lyonban, 1537-ben megjelent művében. Ld: Opera. 2. 564—570. l. Champier Balbi tanítványa volt Párizsban. Ld: S. Champierius (Champier): Duellum epistolare . . . Venetiis, 1519. m. 4. lev. v.

⁹⁰ Burgo jelentése Rómából 1530. júl. 3-án. Ld Bunyitay stb. i. m. 2. köt. 45—47. l.

⁹¹ Burgo 1530. júl. 15-én Rómából írt levele. Ld Stögmán i. m. 251. l.

⁹² Acta Tomiciana. 12. tom. 264. l.

Valószínűleg ezután írta azonban, talán Puccio intelme nyomán, a kéziratban maradt *De fortuna et providentia libri II.* című művét. Hogy ez a mű, amely a szerencse jelentőségéről és változékonyságáról folytatott újplatonista eszmefuttatás — és mint ilyen talán a legérdekesebb Balbi munkái közül — utolsó írása lehetett, arra már Ábel is gyanakodott Retzerrel és Knauzzal szemben.⁹³ Az ő figyelmét is elkerülte azonban, hogy Balbi legalábbis az évet pontosan megadja, amikor a 3 év előtti Sacco di Roma-ra céloz.⁹⁴ Ezt a munkát megint a pápának ajánlja, de az ajánlás terjedelemben és hangnemében sem hasonlít az előbbiekhöz: röviden és finoman szemrehányást tesz a pápának, amiért ilyen szegénységre jutott. Balsorsában, lelke könnyítésére írja e művet „*in agro Puccio, quem Olivetum vocant*”.⁹⁵

Úgy gondolom, az elmondottak megalapozottá teszik azt a véleményt, hogy Balbi annyiban hangoztatott „*egyházreformátori*” nézeteket, amennyiben ez V. Károly politikájával egyezett, és addig és annyira volt „*pápa-ellenes*” ameddig és amennyire a császár az volt. Mindennek azonban a Julius-dialógus nézeteihez semmi köze nincsen.

Végül felhozták érvként annak bizonyítására, hogy a *Julius*-Balbi is írhatta, ennek nyugtalan, queruláns jellemét, „*összeférhetetlen, kritizáló, környezete és feljebbvalói eljárását kellemetlenül fessegető*” szellemét.⁹⁶ Balbinak ez a jellemzése általános az irodalomban, de kifejezetten az egyetemi éveire vonatkoztatva. Egyesek határozott törést látnak jellemében a „*jámborrá*” válás irányában attól kezdve, hogy Magyarországra jött, illetve hogy az egyház tagja lett.⁹⁷

Hogy a fenti jellemzés Balbi Magyarországon töltött éveiben — tehát a *Julius*-dialógus keletkezése idejében — nem helytálló, azt az elmondottak eléggé bizonyítják. Hozzátenném ehhez még azt, hogy Balbi magatartásának megváltozása nem annyira jelleme, mint inkább körülményei megváltozásának tudható be. Úgy gondolom, Balbit elejétől végig egy alapmotívum hajtotta, és ez az érvényesülés vágya volt. Más lehetőség nyílt azonban erre az egyetemeken és más Magyarországon.

Az elmondottak alapján indokoltnak látom, hogy Balbi nevét letöröljük a *Julius*-dialógus feltételezett szerzőinek listájáról. Nyitva marad még azonban a kérdés: hogyan került egyáltalában a gyanúsítottak sorába, miért tartották őt egyesek — az erasmusi levél szerint — a dialógus szerzőjének.

A legkézenfekvőbb és legvalószínűbb válasz erre, hogy ezt párizsi hírnevének, esetleg ellenfele Faustus Andrelinus és köre tudatos híresztelésének köszönhetette. (Mint ahogyan nem lehetetlen, hogy Andrelinus viszont Balbi hívei híresztelésének, ahogy Geiger gyanítja.)⁹⁸

Tény azonban — és ez is oka lehetett a ráirányuló gyanúnak —, hogy Balbit egész életében, nagy tudásának általános elismerése mellett, rendkívül rossz hírnév övezte. Az elítélő véleményekben több tényező szerepelt. Az egyik leggyakrabban hangoztatott vád erkölcsi,

⁹³ Ábel. 69. l. (96. jegyzet.)

⁹⁴ „Cum abhinc a triennio nos ipsi viderimus . . . et reges et captivos . . . urbem Romam . . . captam et oppressam in praedam . . .” Opera. 2. 334. l.

⁹⁵ Hogy ez miféle helyet jelent, azt nem sikerült bizonyossággal kiderítenem. Ábel gyanúja szerint e hely arra utal, hogy Balbi az olivetánusok közé lépett be (Ábel. 70. l. 96. jegyzet). Számomra valószínűbbnek látszik, hogy a XIII. századból ismert Montecassino környékén lévő Puczum d'Oliveto-ról van szó. (Du Cange: Glossarium. 6. tom. 557. l.)

⁹⁶ György L. i. m. 8. l.

⁹⁷ Ankwicz—Kleehoven i. m. 14—15. l.; Aschbach i. m. 154. l.

⁹⁸ L. Geiger: Studien zur Gesch. des französischen Humanismus. (Vierteljahrsschrift f. Kultur u. Litteratur der Ren. 1. Bd. 1886.) 19. l.

mégpedig nemi erkölcsi vonatkozású volt. Azzal vádolták, hogy — Šlechtát idézve — „*puerilium amorum sectator et iuventutis corruptor*”.⁹⁹ Okkal vagy sem, nehéz lenne eldönteni,¹⁰⁰ a vád mindenesetre általánosan el volt terjedve. 1500-ban Gregor Nitsch írta Celtisnek, hogy Balbi, hírnevével és lelkiüdvösségével nem törődve, a legprofánabb helyre jár,¹⁰¹ és hasonló vádak tartalmazznak Hessensteinnek Balbi ellen írt epigrammái is.¹⁰²

Egy másik vádpont Balbi kapzsiságára, pénzéhségére vonatkozott. A pénznek kivetett hálójáról írt Hessenstein,¹⁰³ és „*kapzsiság anyának*” fiával, Balbival folytatott párbeszédéről verselt egy ismeretlen.¹⁰⁴

Végül, és ez számunkra a legérdekesebb, Balbi szemére vetették vallási közönyét, sőt ateizmusát. Nitsch említett levelében ez kissé homályosan van megfogalmazva: Arról számol be, hogy egyesek szerint Balbi „*valamiféle ismeretlen szektának eretnek és undorító művét adta ki*”. Nem tudja, miféle szektáról van szó, de gyanússá teszi az ügyet Balbi erkölcsi magatartása, és fél attól, hogy e szekta nyomán még szilárdabban meggyökeresedik az a nézet, hogy a költők inkább a pogány ritusnak, mint a katolikus vallásnak áldoznak.¹⁰⁵ Hessenstein már kereken azt állítja, hogy Balbi szerint nincs isten az égben.¹⁰⁶ 1524-ben Burgio pápai követ értesülve arról, milyen kedvező fogadtatásban részesült Balbi Rómában, és, hogy a pápa házi prelátusává fogadta, szükségesnek tartotta aggodalmait Sadoletoval közölni. Vajon tudja-e a pápa — írja — milyen rossz a híre Balbinak mindenhol, és, hogy „*többek közti úgy gondolják, a mise mondásakor nem végzi el az átlényegtést, és nem lehet tudni, vajon keresztény, zsidó, török vagy mely szektához tartozik*”.¹⁰⁷ Ez a vélemény nemcsak azért érdekes, mert Balbi egyházi karrierje csúcspontján hangzott el, hanem azért is, mert nincs okunk kételkedni írója objektivitásában. Burgio maga Sadoletora bízta, hogy mennyit közöl ebből a pápával, és hozzáteszi: egyébként jó barátja Balbinak és szereti írásait. Ezt a vádpontot Balbi művei sem cáfolják meg: sehol sem tesz bennük mélyebb vallásos meggyőződésről tanúságot.

Balbi vallástalan hírneve talán magyarázhatja azt, hogy felvetődött a neve egy „*eretnek*” művel kapcsolatban abban az időben, amikor az eretnekséget rendkívül tágan értelmezték, és nem tettek különbséget annak jellegében. A valóságban ez talán a legdöntőbb érv Balbi szerzősége cáfolására: a Julius szerzőjét ui. semmiképpen sem lehetne a vallási közöny vádjával illetni.

Ami azonban ennél fontosabb: a Balbi ellen hangoztatott vádak lényegében, élesebb megfogalmazásban, megegyeznek azokkal, amelyeket Hessenstein 1502-i ismeretes nyilatkozatában a magyar egyházfőkkel szemben hangoztatott, akik „*gyakrabban beszélnek*

⁹⁹ Šlechta levele S. Geleniushoz 1511. okt. 31-én. Opera. 1. 62. l.

¹⁰⁰ Retzer és Knauz Balbi verseire vezetik vissza az ellene felhozott erkölcsi vádakot (Retzer. 20—21. l., Knauz. 85—87. l.) Ábel viszont hitelt ad nekik (Ábel. 56—57. l. 52. jegyzet.)

¹⁰¹ G. Nitsch levele Celtishez 1500. szept. 24-én Olmützből. Ld K. Celtis: Briefwechsel. Gesammelt . . . v. H. Rupprich. München, 1934. (Veröff. d. Komm. z. Erf. d. Gesch. d. Ref. u. Gegenref. Humanistenbriefe. 3. Bd.) 422—424. l.

¹⁰² „Dicitur et teneris maribus non parcere, pulchrae Praeferre et Nemesi Theodamanti Hylam.” Opera. 1. 214. l.

¹⁰³ „Nec sequimus Balbum, qui nummis retia tendit”. Opera. 1. 243. l.

¹⁰⁴ Opera. 2. 603. l.

¹⁰⁵ „Ferunt siquidem Jeronymum Balbum . . . quandam haeticam foedamque invisae cuiusdam sectae featuram edidisse.”

¹⁰⁶ „Censuit is nostras animas cum corpore solvi, Et nullum in coelo censuit esse Deum.” Opera. 1. 243. l.

¹⁰⁷ Mon. Vat. Hung. 2. ser. 1. tom. 69. l.

pénzről, mint a mennyországról, gyakrabban forog ajkukon a Nemezis és a Lais-ok, mint Krisztus . . ., buzgóbban forgatják Plautust és Vergiliust, mint az Evangéliumot, szenvedélyesebben tanulmányozzák Epikuros tanításait, mint az egyházjogot". Ezek az egyházfők viszont nemcsak a politikai élet vezető alakjai voltak, hanem a magyar humanisták pártfogói,¹⁰⁸ sőt — tágabb értelemben — kenyéradói is, akik éppen ezért a Jagelló-kori magyar humanizmus alapvető jellegét meghatározták. Balbi asszimilációja a legjobb példa erre: ez a velencei polgár, aki Rómában és Páduában szívta magába a humanizmus eszméit, minden vonatkozásban beleillett abba a képbe, ahol a feudális osztálypolitika és a vallási közöny ugyanannak az éremnek két oldalát jelentette.

Rövidítések:

Opera = Hieronymi Balbi opera poetica, oratoria ac politico-moralia. Collegit J. de Retzer. Vindobonae, 1791—1792. 2 köt.

Retzer = Retzer, J.: Nachrichten von dem Leben und den Schriften des Bischofs von Gurk, Hieronymus Balbi. Wien, 1790.

Knauz = Knauz N.: Balbi Jeromos, II. Lajos király tanára. Magyar Sion. 4. évf. 1866.

Ábel = Ábel J.: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Bp., 1880. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. 8. köt. 8. sz. 32—74. l.)

Allen = P. S. Allen: Hieronymus Balbus in Paris. English Historical Review. 17. vol. 67. no. 1902. 417—428. l.

Sanuto = I diarii di Sanuto. Venezia, 1879—1903.

Acta Tomicianiana = Acta Tomicianiana. Epistolae, legationes, responsa, . . . principis Sigismundi . . . primi, . . . Per St. Gorski . . . collectae. Posnaniae, 1852—1960.

OL = Országos Levéltár

Oklevélmások: A MTA Tört. tud. Bizottságának oklevélmásolatai a MTA Könyvtárában

LA CARRIERA D'UN UMANISTA

(GIROLAMO BALBI)

(RIASSUNTO)

Durante il ventennio passato in Ungheria (1501—1521) Girolamo Balbi divenne un personaggio caratteristico dell'umanesimo dell'epoca degli Jagelloni. A lui stesso invece questi 20 anni apportarono l'ascesa della sua carriera: l'elevazione nella gerarchia feudale. Il corso della vita di quest'umanista italiano incarna quindi, in una sola persona, la strada dell'umanesimo dalla borghesia italiana alla classe dominante feudale ungherese.

Nato da famiglia veneziana sfornita di mezzi, studiò a Roma ed a Padova, leggendo poi — prima di venire in Ungheria — alle università di Parigi, di Vienna ed infine a quella di Praga. In Ungheria trovò un'altra via di salire, quella feudale. Avanzando nella gerarchia ecclesiastica, divenne proposto di Presburgo nel 1515, godendo pure diverse altre prebende. Parallelamente anche la sua influenza alla corte aumentava sempre più, ed egli mise la sua erudizione e la sua cultura giuridica al servizio della politica interna ed estera dei circoli dominanti ungheresi. Lasciò l'Ungheria come prelado facoltoso e ragguardevole, e grazie all'influenza ivi acquistata conseguì un'ulteriore ascesa della sua carriera, nello stesso verso, divenendo vescovo di Gurke poi prelato domestico. La sua carriera fu stroncata dal Sacco di Roma, nel 1527. Privato dei suoi beni, si studiò d'ingrazionirsi Carlo V, che aveva sconfitto il papa, ma ormai invano.

Il suo campo d'azione umanistico ed il carattere d'esso variarono a seconda di questa carriera. L'attività letteraria del Balbi, che da universitario aveva prodotto altresì l'edizione d'alcuni testi antichi, passò in Ungheria sensibilmente in seconda linea. Solo alcuni dati — interessanti piuttosto sotto il profilo bibliologico —

¹⁰⁸ Kardos T. i. m. 209—211. l. Innen a Hassenstein-idézet fordítása is.

indicano come anche in Ungheria egli si sia applicato a studiare gli autori antichi, soprattutto il Plinio. Il punto di gravitazione della sua attività si spostò in Ungheria verso la diplomazia, ed in questo campo — precipuamente fra il 1518 ed il 1521, e poi al servizio di Ferdinando, fino al 1524 — egli ebbe una parte importante.

Durante gli anni passati in Ungheria — a prescindere da qualche epigramma — non pubblicò nulla di proprio. Benchè, in base ad un'asserzione d'Erasmo, anche lui figurasse fra gli autori supposti del cosiddetto „Julius dialogus”, scritto ed edito in quel tempo, e che attacca direttamente papa Giulio II ed oltre a ciò pure le condizioni ecclesiastiche d'allora, è ovvio che non c'entrava per niente. Gli argomenti avanzati per convalidare la sua paternità (il preteso suo odio per papa Giulio II, attribuito alla sua origine veneziana; la sua posteriore „opposizione al papa”, ed il suo ulteriore atteggiamento di „riformatore della Chiesa”; il suo naturale irrequieto e sindacatore) da un lato non reggono, almeno in questa forma, e dall'altro non servono affatto di prova in favore della sua paternità di quest'opera patrocinatrice degli interessi di politica ecclesiastica francesi, e di carattere militantemente riformatore della Chiesa.

I suoi rapporti colla Chiesa e col papa furono determinati dalla situazione politica del momento. Fra le sue opere posteriori al 1524 il diaframma fu il Sacco di Roma: l'argomento dei suoi scritti pubblicati in precedenza era la glorificazione del Pontefice e della sua politica, mentre dopo il 1527 esaltava Carlo V ed i suoi intenti. Colle sue dichiarazioni „ostili al papa” e di „riformatore della Chiesa” dava voce all'indirizzo seguito in quell'epoca dell'imperatore. In questo periodo scrisse altresì la più nota delle sue opere, il „De coronatione”, che spalleggia ideologicamente l'incoronazione a Bologna di Carlo V.

Sempre coerente restò nel campo della politica ecclesiastica la sua ostilità a Lutero ed il suo atteggiamento verso gli utraquisti boemi.

Nello stesso tempo, durante tutta la sua carriera fu accusato dai coevi — oltre ad altre tacce d'ordine morale — d'indifferentismo religioso, e perfino d'ateismo. Politica classista feudale ed indifferentismo religioso che rasenta l'ateismo — questa duplice fisionomia dell'umanesimo ungherese dell'epoca degli Jagelloni caratterizzò anche il Balbi. Il ritratto di questo borghese italiano nullatenente divenuto prelato s'inquadra appieno in quell'ambiente.